

Proslovil Vladimír Binar II

(E*forum, 15. 11. 2023)

*Přinášíme závěr přednášky Vladimíra Binara, kterou edičně připravila a úvodním komentářem opatřila Hana Šimková (viz E*forum).*

Máchovo dědictví v české poezii 20. století - dokončení

Dalším pokračovatelem v máchovské tradici metamorfózy skutečnosti, která je dána pocitem existenciální úzkosti, pocitem zániku, je Jakub Deml. Najdeme to vystižené už v Demlově oxymóru „A to byl život smrti mé.“ Jestli Březina staví hymnus a vznešené *Stavitele chrámu* a tak dále, tak bych do jisté míry řekl, že Deml je občas takový dělník, a v *Mých přátelích* je takový zahradník, který dělá Březinovu symfonii bratrských hlasů. Problém je velmi široký: proměna v květinu je realizována znovu v básni *Tulipán*.

Když si to rozeberete a spočítáte, tak zjistíte, že to je celé napsáno máchovským oktosylabem a stejně tak rýmováno. Jsou to čtyřveršové sloky rýmované, je to napsáno stejným veršem jako „Byl pozdní večer - první máj -“, to znamená oktosylabem jambickým.[1]

Stačí vzpomenout na Demlovy knihy *Hrad smrti* a *Tanec smrti*; z jedné z nich jsem citoval oxymóron „život smrti mé“. Deml je přímo už prosáklý, například v *Hradu smrti* najdete máchovskou kvetoucí krajinu, v níž se najednou pořádá pohřeb země, kdežto v máchovské krajině je poprava vězně. Z toho vyroste u Demla touha to překonat společenstvím květin. Jenomže to nejsou květy; květiny - samotné apostrofy - jsou vlastně bratři a sestry, to je pospolitost symfonie bratrských hlasů. *Tulipán* je výjimečný tím, že to není zdánlivě apostrofa, ale když se podíváte trošku níž, máte zase tam napsáno: „Ó Květino!“ Čili znovu je to, jak říká Mácha: „Temná noci! jasná noci!“, znovu je to apostrofa květiny čili květina se zde stává vůbec zástupcem.

Přes květinu se tedy vracíme k Máchovi. Smrt mě „promění“ a „matka má, země, zas mě vydá!“[2] coby květinu. Hrdina básně zažívá samotu jako pocit nicoty, hynutí a proměňuje ji po březinovském způsobu. Vnímám tuto báseň dokonce jako přímou odpověď Máchovi: jednak tedy zvolení oktosylabu jambického čili máchovského verše, lyrického, v podstatě písňového textu. Oktosylab je trochu komplikovaný; je katalektický, nebo akatalektický, to je celý rozdíl.[3]

Podstatné je, že jde o proměnu zase ze samoty: „Když jedenkrát mi smutno tak jak chodci ve tmách bylo, můj na tebe se snesl zrak a hned se rozednilo.“ To znamená na

tulipán, na druha.

„Ty z prsti saješ život svůj.“ Co říká Mácha? „Snad květinou mě k životu navrátí, / list můj i květ můj se k světlu obrátí.“[4] Promění se a říká: „A budu-li jak ty květinou, všechno se rázem změní, a mnohé věci pominou, snad také utrpení.“ To je v podstatě metamorfóza v květinu: „budu-li jak ty květinou, všechno se rázem změní“. Následuje „Noci svůj kalich uzavřem“. To není „v noci“, to je „noci“, proti máchovské temné noci; čili to podle mě je přímo odpověď na Máchovu báseň *Temná noci! Jasná noci!* Jestli to Deml zamýšlel nebo nezamýšlel, to já nevím, ale pro mě to je odpověď na tuto báseň; nejde o to, jestli to je záměrné nebo nezáměrné. „Noci svůj kalich uzavřem, bratrsky spolu sníce, že byla kdysi také zem.“ Proč? Protože země mě nenechá; horizontála života, která vede ke smrti, mně nikdy ke světlu jíti nedá: „[...] země zas tma mne uchvátí, / světla ve stány jíti nedá!“[5] Deml říká, že „byla kdysi také zem“, čili smrt pomine! Smrt je překonána v okamžiku pospolitosti jako u Březiny; tady to je pospolitost, proměna v druhou milovanou bytost a potom v lidskou pospolitost.

Přejděme k Vítězslavu Nezvalovi, Demlovu velkému žákovi. Nezval to všechno nepochybně znal, na gymnáziu už četl *Moje přátele* atd. Je mu necelých dvaadvacet let a už píše předzpěv *Podivuhodného kouzelníka*: „O nové kultuře sníš a já nově ti v proměnách zpívám“. Slyšíte zpátky: „Polední parna dávno už za sebou máme.“ Tady to je čistý hexamet, Nezval jasně navazuje na Ovidia.

Podívejme se na Zpěv šestý, na jeho první oddíl, kde je kouzelník alias vlastně básník, hrdina nebo máchovský poutník, chcete-li, poněvadž taky putuje, ale tady je to spojeno s revolucí. Vchází do márnice a vidí:

A kouzelníku jenž tupě se k mrtvolám sklání
nejsou ty kosti už pranic posvátné
jak by v nich života nebylo nikdy ani
když nutno teď říct Už víckrát ne!

Zde je moment zvolání „víckrát ne!“ čili okamžik smrti. A potom další pasáž, druhý oddíl šestého zpěvu, který se jmenuje *Pohroma Kouzelníkovy metamorfózy*. [6] Pohromou je smrt:

Chceš-li být živ proměň se zaživa!
Tělo se rozpadne život však musí zbýt
Chceš-li ho poznati musíš se proměnit

musíš se proměnit před svýma očima
Hle život v sedmi proměnách začíná [7]

Tady je jasně navázáno na máchovský moment metamorfózy: „Tělo se rozpadne život však musí zbýt / Chceš-li ho poznati musíš se proměnit“. Nezval je další kouzelník těchto metamorfóz, tady je to provedeno už zcela vědomě; jestli je to u Máchy

intuitivní, na to neodpovím.

Ukážu několik proměn. Ve zmiňovaném druhém oddílu šestého zpěvu najdeme sedm drobných písňových básní, jedna z nich se jmenuje *Intermezzo* a je podstatná. Začíná: „Světélkující roubení studny / jak signál uprostřed podsvětních hlubin chtěl bych vztýčit“ [8] Co je roubení studny? To je jaký moment?

Jeden z těch zpěvů či proměn je „nový zrak“ zmiňovaný už ve zpěvu druhém, který se jmenuje *Rodokmen kouzelníkových předků*. Vrací se v něm do dětství a tam nastává princip metamorfóz, který je přesnější než v sedmi metamorfózách v šestém zpěvu. To je návrat do dětství a víte, že u Nezvala dětství bylo rodištěm nebo centrem jeho imaginace. Odtud vyplývají celé proměny a metamorfózy jako v *Abecedě*.

Šalda říkal, že Nezval je meditativní básník, a on skutečně je. Moment smrtelnosti a smrti u Nezvala bývá často zastřen nebo potlačován do pozadí; mluví se o nezvalovském hedonismu, překrývá ho program poetismu, poezie veselosti. Jenomže *Básně noci* začínají velkým hymnem na smrt, *Smuteční hranou za Otokara Březinu*, napsanou alexandrinem. Dále pak báseň *Noci* je čistě jen o smrti. Čili *Básně noci* se dají nazvat básně smrti a života.

Ukážu metamorfózy, které jsou velmi konkrétní. Nezval mluví o roubení:

Uvidíš zázrak na prahu země protinožců
Světélkující roubení studny
kulaté oko
nový zrak [9]

Co to je? Jako dítě se podíval do studny a spatřil tam co? „Nový zrak“. Najednou se ve studni odrazí nebe a řekne: „Toť laterna magika podzemí / jež na dně studny dívá se čočkou z radia“. Vidíte ty proměny?

a prosvětluje si zem
Hle cihlová řeka
s korábem jak mramor

Proměna čeho? „Cihlová řeka“ - to jsou červánky, které plují v té studni; „s korábem jak mramor / sněhobílým / Labuti podzemí“ - to je měsíc, který tam už je vidět; „zachycuješ se kotvou / o křehký talíř měsíce“ - Nezval tady všechno prozradí; „tam dole / na nebi protinožců“ - „tam“ je skutečně jiná země, to je země protinožců.

rybí oko
poslední z rodokmene kouzelníkova
jenž požíná démantové nebe

Je tu zase proměna měsíce v srp a démantové nebe; to požíná máchovské hvězdy ve

výši.

Všimněte si, že v šestém zpěvu, který jsem citoval, Nezval znovu svůj program realizuje. V jeho třetím oddílu máme:

Z hlubin k nebi
a z nebe k hlubinám
od konce do počátku
se přelévám
A mezi věčným pohybem
náhrobek kolébky mé je zem

Vracíme se tady k máchovským proměnám v květinu, v ptáka a přímo k čemu? „kolébku mou i hrob můj“ [10] „A mezi věčným pohybem / náhrobek kolébky mé je zem“, to je přece znovu Mácha.

A na závěr je tady Nezvalův naprostý antipod, Vladimír Holan a jeho báseň *Náměsíčný*. Holan napsal první knihu *Triumf smrti*, čili je velmi iniciován už do problému existenciální úzkosti, do pocitu zhynutí člověka. Najdeme u něho máchovský pól: „Člověkem jsem; než člověk pohyne“.[11]

Báseň se možná zdá velmi obtížná, ale je velmi prostá: „Bleda účastí na květu jedovatém / lůna pluje.“ Jeden obraz lůny je: náměsíčný hrdina vidí lůnu a ona je „Bleda účastí na květu jedovatém“. Rychle to přeložím: bleďa jako jedovatý květ lůna pluje. „Účastí“ je vlastně sedmý pád přirovnávací. Jako jedovatý květ lůna pluje – to je jeden obraz lůny.

Druhý obraz, druhá metamorfóza lůny je: „Hluboký a něžný tón, který je vyšší než / obličej rukou zastíněný.“ Lůna se proměňuje v hluboký a něžný tón čili v hudbu.

Já tady kdesi slyším třeba Verlaina, jeho báseň *Bělostný měsíc*:

Bělostný měsíc
svůj bledý jas
rozlévá v lesích,
je slyšet hlas,
jak listím padá... [12]

Co padá tím listím? Světelné měsíční paprsky. To je další proměna lůny. Holan je březinovský pokračovatel, „květ jedovatý“ je moment dekadence. „Hluboký a něžný tón“, to už je verlainovský symbolismus. A potom máme třetí metamorfózu měsíce: „Spí krásná přadlena a nahým divem / se v tělo strojí.“ Čili třetí proměnu měsíce v přadlenu a ta přede přízi, měsíční paprsky. A potom to zase samozřejmě končí čím? „Jen slyš, ó Bože, kterak přestrašen jsem / odvahou všeho! / Křik pávů, skřípot dveří – – [...]“ Křik pávů je strašlivý, zní taky jako skřípot dveří; to zase čeká náměsíčníka a ten

spadne ze střechy, nesmíte ho probudit.

Chci tím naznačit, že jistým způsobem princip metamorfózy pořád funguje jak u Nezvala, tak u Holana, ačkoli to jsou básníci zcela protikladní. Celé bych to uzavřel jednou větou: v tom kondenzátu jsem ukázal, že v tradici české lyriky existuje moment, který Mácha otevřel jako jistým způsobem dědic baroka, pocit zániku a protikladu. Česká poezie se snaží tento pocit překonat, překonává ho principem metamorfóz skutečnosti, a proto je česká poezie do války plná metafor, protože slouží k proměně skutečnosti. Metafora není ozdoba pro českou poezii, je to nástroj, jak proměňovat skutečnost, můžeme říkat taky metamorfóza nebo transfigurace.

Lůna u Holana je jednak květ, jednak tón, zase další proměna v krásnou přadlenu čili úplná personifikace v osobu; to jsou transfigurace figura za figurou. To bych viděl jako jednu ze základních bází české lyriky vůbec.

Česká lyrika se vyvíjí velmi organicky. Velice tvrdě to potom přerušila válka a potom ještě brutálněji Únor a totalita. Vy si můžete všimnout, že to pokračuje samozřejmě v Holanovi. Jistým způsobem se řada věcí objevuje v nezvalovské poetice. Nezval je metaforický básník, tam vystupuje do popředí smyslovost, a Holan je spíš básník metonymický, čili do popředí vystupuje souvislost. Ale napíše i úžasné proměny skutečnosti, když napíše takovou metaforu „autogén cvrčků“. To vše se týká samozřejmě i Seiferta, vybral jsem výrazné postavy; týká se to i Zahradníčka, tam to všechno trvá. Česká poezie se potom vydala na jiné cesty tím násilným přerušením vývoje. Vidím, že v tom pokračovali Holanové, Zahradníčkové... [13]

Zahradníček je stejně zázračný jako Nezval v metamorfózách skutečnosti. A potom už je to všechno asi horší. Možná s mojí generací se to začalo trochu znovu oživovat, vstupovali jsme na počátku šedesátých let, a potom to zase bouchlo na dalších dvacet let. Ten vývoj je tak zpřetrhaný, té krásné přadleně, co „se divem nahým v tělo strojí“, někdo trochu polámal přeslici.

[1] Jedná se o báseň v próze, naprostá většina odstavců se však dá skutečně pomyslně rozdělit na čtyři kratší rýmované úseky, „verše“. Ve většině takto vzniklých „čtyřverší“ se pravidelně střídá jambický oktosylab a třístopý ženský jamb. Odchylky se objevují, co se týká rozměru „verše“ i co se týká jeho rytmu.

[2] Karel Hynek Mácha: *Próza*, ed. Karel Janský, Karel Dvořák a Rudolf Skřeček. Praha: SNKLHU, 1961 (Spisy, sv. 2. Knihovna klasiků), s. 142.

[3] Katalektickým oktosylabem Binar míní třístopý ženský jamb.

[4] Tato varianta se nachází v básni *Temná noci!*, in Karel Hynek Mácha: *Básně a dramatické zlomky*, ed. Karel Janský. Praha: SNKLHU, 1959 (Spisy, sv. 1., Knihovna klasiků), s. 201.

[5] Karel Hynek Mácha: *Próza*, ed. Karel Janský, Karel Dvořák a Rudolf Skřeček. Praha: SNKLHU, 1961 (Spisy, sv. 2. Knihovna klasiků), s. 142.

[6] „Pohroma Kouzelníkovy metamorfózy a transfigurace Vodotrysk“ (in Vítězslav

Nezval: *Básně I*, ed. Milan Blahynka. Brno: Host, 2011, s. 131).

[7] Vítězslav Nezval: *Básně I*, ed. Milan Blahynka. Brno: Host, 2011, s. 133.

[8] Tamtéž, s. 137.

[9] Tamtéž, s. 119.

[10] Karel Hynek Mácha: *Básně a dramatické zlomky*, ed. Karel Janský. Praha: SNKLHU, 1959 (Spisy, sv. 1., Knihovna klasiků), s. 44.

[11] Karel Hynek Mácha: *Proza*, ed. Karel Janský, Karel Dvořák a Rudolf Skřeček. Praha: SNKLHU, 1961 (Spisy, sv. 2. Knihovna klasiků), s. 142.

[12] *Mé tuláctví: Paul Verlaine a Arthur Rimbaud v překladech F. Hrubína*, ed. František Hrubín. Praha: Mladá fronta, 1961, s. 29.

[13] Závěrečné dva odstavce nebyly součástí přednášky, ale následné krátké diskuse. Protože však dobře uzavírají celé téma, vkládáme je na konec textu.

Jakub Deml:

Už nejsem sám; lidé milí mně pučící TULIPÁN na okno postavili.

Mně zprvu cizím byl ten plamen jeho květu - až jsem se podivil, jak odumřít lze světu. Však za několik dní se duše má s tím květem sprátelila, a třebaš to divně zní: s ním i hovořila!

Ó Květino! tak mluví se jal můj jazyk dávno odpočalý - jak ty, tak mnohý stvol už rozkvétal pro cizí žaly.

Nač prosby? Nač dík? Z nás žádný nevolil, my oba téměř spali; jest krása v moci mé? a cíl? tebe mně, mne tobě dali.

A když si tak dnes představím ty všechny okolnosti, ač v cizině, tož přece vím: jsem šťasten víc než dosti.

„Ten květ se ještě rozvíje,“ děl pán, co mi tě dával; „to zimou tak jen zkřehlý je - byste se neobával!“

Mne, dobrák, asi těšit chtěl, však tmy mé jiná svíce: ten květ že mně se otevřel a nikomu už více.

Když jedenkrát mi smutno tak jak chodci ve tmách bylo, můj na tebe se snesl zrak a hned se rozednilo.

Z čeho můj smutek vyvěral? Že duše jest neviditelná; ach, odtud prýští její žal, jen v tom jest poranitelná.

Však od té chvíle, cos mi ty podobou duše mé v květu, květ mojí duše rozvítý - nežiju světu.

Ty z prsti saješ život svůj, svou krásu bereš ohni; ó, ani mně ji nevzdaluj a k soucitu se pohni.

Co chci? Mých slov se nelekej, jeť duše moje čista; jen v květu svém jí místa přej, jej nezlomí, buď jista.

A rost a kveť tak jako dřív, mé duše vidět není; lze umřít a býti živ a spát až k probuzení.

Já věru, věru dlouho spal, v svém jako zaklet bolu; chceš? ustelu si opodál a procitneme spolu.

A budu-li jak ty květinou, všechno se rázem změní, a mnohé věci pominou, snad také

utrpení.

Noci svůj kalich uzavřem, bratrsky spolu sníce, že byla kdysi také zem, že však jí není více.

A má-li vůbec někdy ráj, co podobá se zlosti: své přátelství mi, chceš-li, taj, ne svoje pochybnosti.

(Jakub Deml: *Pozdrav Tasova*, ed. Vladimír Binar. Brno: Host, 2013 (Česká knižnice), s. 250-251.

Vítězslav Nezval:

Podivuhodný kouzelník

(In *Revoluční sborník Devětsil*. Praha: Večernice V. Vortel, podzim 1922, s. 32-50: online [zde](#).)

Vladimír Holan:

Náměsíčný

Bleda účastí na květu jedovatém

lůna pluje.

Můj Bože, to je chvíle ta,

kdy za nějakým jménem jdu,

které se nejmenuje.

Hluboký a něžný tón, který je vyšší než

obličej rukou zastíněný.

Můj Bože, to je chvíle ta,

kdy zpívá za zpěvem

tón neslyšený.

Spí krásná přadlena a nahým divem

se v tělo strojí.

Můj Bože, to je chvíle ta,

kdy chvění chvěje se a skrze prsty

okamžik lůny je trojí.

Jen slyš, ó Bože, kterak přestrašen jsem

odvahou všeho!

Křik pávů, skřípot dveří – to je chvíle ta,

ta žízeň srdce

cudně úkladného.

(Vladimír Holan: *Jeskyně slov*, ed. Vladimír Justl. Praha: SNKLHU, 1965, s. 44.)

